

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A manysi birtokos dativus

Jellemző vonása a legtöbb finnugor nyelvnek, hogy a birtoklást a *van*, illetve a *nincs* igével és a birtokos személyraggal fejezik ki, szemben az indoeurópai nyelvek 'habeo, haben' jelentésű igéjével. Néhány finnugor nyelvben azonban van ilyen ige, így a magyarban (*bír, vall*), a lappban és az obi-ugor nyelvekben.

A manysi nyelv háromféle módon is kifejezheti a birtok-viszonyt.

a) a TJ. *ánś-*, AK. *enś-*; KK., FK. *enś-*, P. *enś-*, ÉV., DV. *änś-*, AL. *enś-*, FL. *önś-*, Szo. *inś-* 'haben' (KANNISTO, WogVok. 82) igével; pl. Szo. *mēnukudicā sāt pēv̄ inśi* 'ein Waldgeist hat sieben Söhne' (KANNISTO, Wog. Volksd. I, 133), K. *kur̄m iäyōänś . . . kur̄m pupi enśā* 'drei Schwestern haben drei Schutzgeister' (I, 114), K. *tēnək̄ar oät enśin?* 'habt ihr keine Speise?' (III, 87), P. *kur̄m oäy enśiyā* 'sie haben drei Töchter' (III, 139);

b) a T. *pelt* 'bei' névutó segítségével; pl. *ās aiätā bēt k̄ar nejä r pelt* 'zuerst hatte der Kaiser dreissig Hengste' (III, 162), *pokat̄i korox pelt inñi k̄orō* 'Pokatikoroch hat einen grossen Sack' (III, 175), *iük̄a pelt āβiti ās* 'die Frau hatte eine Tochter' (III, 198, tkp. 'bei der Frau war ihre Tochter' 257);

c) a birtokos ragtalan, a birtok személyragos szó; pl. P. *Khais vuj ālnə t̄ermät sokh olī, sus ālnə t̄ermät sokh olī* 'Khaisznak medveölő fegyvere sok van' (MUNKÁCSI, VNGy. III, 523), T. *nejä r p̄βi ās* 'der Kaiser hatte einen Sohn' (KANNISTO, III, 156), T. *ās em nīm* 'ich hatte eine Frau' (III, 191), K. *em esre il iñt̄l k̄āntlaytnē βēü m ik̄ə m* 'ich habe keine Kraft mit dem Teufel Krieg zu führen' (III, 166), P. *am βullum oätšim* 'ich habe keinen Schlaf' (I, 86); T. *em βaiḡō η βgr̄ə m ik̄ə m* 'ich kann nicht absteigen' (III, 181, tkp. 'meine Möglichkeit, abzusteigen ist nicht' 254).

A személynévmás el is maradhat, hisz a birtokon levő személyrag úgyis megmutatja, hányadik személy a birtokos; pl. T. *ūx p̄βā n āl* 'sie haben einen Sohn' (I, 127), K. *k̄or̄ə m p̄ā n ās* 'sie hatten drei Söhne' (III, 154), T. *k̄ixr̄ə m sgs* 'ich bin schwanger geworden' (III, 175, tkp. 'mein Bauch ist geworden' 252), T. *āβā n āl oħk̄or̄ā n* 'Töchter haben sie eine' (III, 257, tkp. 'ihre Tochter ist ihre eine' 257), P. *šēməy oätšimēy* 'er hat keine Augen' (III, 125), K. *tēnək̄arō t̄n oät̄i* 'sie hatten keine Speise' (III, 87), T. *p̄ββi ik̄ə m* 'er hat keinen Sohn' (III, 182), T. *ēüp̄βā n ik̄ə m* 'sie haben keine Kinde' (III, 174), T. *t̄ip̄ā n ik̄ə m* 'sie haben kein Getreide' (III, 175).

A tavadai nyelvjárásban az *em* mellett *emā n* is használatos; pl. *em(ā n) βānk̄ā küert k̄ālō η k̄āšə m ā sō's* 'ich hatte keine Lust, in dem Brunnen zu sterben' (III, 174). Az *emā n* 'én' az *-n* névmásképzővel bővült ragtalan alak, amely egyben dativusi (lativusi) alak is, s benne az *-n* névmásképző és az *-n* lativusrag egybeolvadt (I. FINCZICZKY: NyK. XLVII, 375, LIIMOLA: FUF. XXVIII, 30).

A *chanti* nyelvben is van, mint már említettük, 'haben, besitzen' jelentésű ige: FD., AD. *tšipä*, C. *tšipä*, Kr. *tšitä*, V., Vj. *twä'ta*, Vart. *twäta*, Ni. *tšitä*, Kaz. *tšitš*, O. *twidä* (KARJALAINEN—TOIVONEN, OstjWb. 969); pl. É. *katra pvräina lou xil twis* 'régente volt neki unokája' (PÁPAY, Északi-osztják Nyelvtan. 7), *nē zolije at tajlat* 'alle haben sie keine Frau' (STEINITZ, Ostj. Volksd. I, 89).

Megvan azonban a *van* igével való szerkezet is; pl. *mola moy nënhoi i-sidi rötöl ol* 'bármely vidékre való embernek szintén van nemzetsége' (PÁPAY 37), *xis-üazəh xän, soxta-üazəh xän iyyəl andəm ös* 'a fővényvárosi királynak, az agyagvárosi királynak fia nem volt' (117), *kät oxpi mən'k' jem iäsnyəl andəm, ädəm iäsnyəl andəm* 'a kétfejú erdei manónak jó szava sincs [rá], rossz szava sincs [rá]' (54).

Ha személynévmás a birtokos, a *chantiban* sem szükséges a névmást kitenni, mert a birtokon levő személyrag megmutatja a birtokos személyét; pl. *iajem ös* 'volt [egy] bátyám' (37), *kim-ədəs, wäntilöli: swyəl andəm* 'kiment, látja: a subája nincs' (79), *üädü wənyxti ior[ə]l andəm* 'a partra kimászni nincs ereje' (158), *si-kinžä üeldi nuträjem andəm* 'eddigelé megölésre való fortélyom nincs' (é. nem tudtak megölni 179), *iorən andəm-ki* 'ha erőd nincs' (172).

A birtokos ragtalan alakban való használatának megértésére más finnugor nyelvekhez kell fordulnunk. Meg kell vizsgálnunk, hogy fejezi ki a többi rokon nyelv a birtokos dativust. A mordvin és a mari nyelv ilyen esetben genitivust használ.

Mordvin: E. *ulñest və babanit kolmo tejtärenze* 'eine Alte hatte drei Töchter' (PAASONEN: JSFOu. XIX, 104), *inazoront ulñes saconzo sad vaniča atine* 'der Kaiser hatte in seinem Garten einen Wächter, einen alten' (87), *moñ uli keř kenkškem* 'ich habe eine Tür aus Lindenrinde' (45), *minək uli piže mazę čoranok* 'wir haben einen kleinen hübschen Knaben' (44), *siñst ulñes tejtərñest* 'sie hatten ein Töchterlein' (80), M. *ulš soñ plemä nnekets seřata*, *lemets parma* 'er hatte einen verwaisten Neffen, er hiess Parma' (MSFOu. XCI, 887).

A birtokost csak a birtokon levő személyrag jelzi; pl. E. *jala'ksost uli* 'sie haben eine jüngere Schwester' (MSFOu. LXXXIV, 215), *kudom uli* 'ich habe ein Haus' (JSFOu. IX, 22), *at sačtijist at kasijist* 'sie hatten kein Gebornes und Herangewachsenes [Kind]' (MSFOu. LXXXIX, 217).

Mari: U. *ala-yunam öznä marin-ät ulmaš marla kniška* 'einmal vor alten Zeiten haben auch die Tscheremissen ein Buch in tscheremissischer Sprache gehabt' (WICHMANN: MSFOu. LIX, 160), P. *alēm batržən kok piže lieš* 'Alēm der Starke hat zwei Hunde' (GENETZ: JSFOu. VII, 17), K. *tšortən šindzä:βən uke mašanat* 'man glaubt, der Teufel habe keine Augenbrauen' (RAMSTEDT: MSFOu. XVII, 190).

A birtokost csak a birtok személyragja jelzi; pl. *ulo kum izat* 'du hast drei Brüder' (GENETZ: JSFOu. VII, 32), K. *nəl sümbelem ulä* 'ich habe vier Brüder' (RAMSTEDT: MSFOu. XVII, 214), K. *kok eryžš älən* 'sie hatten zwei Söhne' (191), P. *kum eryžšt ulmaš, ik üdäršt ulmaš* 'sie hatten drei Söhne und eine Tochter' (GENETZ: JSFOu. VII, 4).

A finn nyelv allativust használ a dativus kifejezésére, de kétségkívül genitivusszal van dolgunk az ilyen kifejezésekben: *mi n u n on nälkä* 'ich habe Hunger', *la p s e n on maidon jano* 'das Kind durstet nach Milch', *mi n u n on vilu* v. *kylmä* 'mich friert' (ERWAST, Finnisch—deutsches Wbuch).

A permi nyelvekben adessivusrag helyettesíti az elveszett genitivusragot, s a birtokos dativust is adessivussal fejezik ki.

Udmurt: J. *sapeg-vurışlen sapegez uz lu, durikişlen tirez uz lu* 'der Schuhmacher hat keinen Stiefel, der Schmied hat keine Axt' (WICHMANN: JSFOu. XIX, 7. közm. 71), G. *kiktê tîezlen kişnoezlen kuinî nîlîz vîlem* 'die zweite Frau hatte drei Töchter' (137), G. *killen liez evel* 'die Zunge hat keine Knochen' (uo. 82. közm.), G. *pinalez vîlem solen pot şi* 'sie hatte ein kleines Kind' (149), J. *sojoslen vîlem kuamîn nîlzi* 'sie hatten dreissig Töchter' (92), MU. *mînam vîziyîn kuvem murt van ali* 'im Raume unter der Diele ist ein toter Mensch' (82); — J. *mînam tavare van* 'ich habe Waren' (110), MU. *tînad bus kellosîd van vet* 'du hast ja Nachbarn' (82); — MU. *muşez tuş uno luem* 'er bekam sehr viel Bienen', 'sok méhe lett' (57), B. *pudozi no yah: valzi, skalzi, işjossi, ketşjossi* 'sie haben auch Vieh: Pferde, Kühe, Schafe (und) Ziegen' (177), J. *korka tiros adamî, ösez no övöl, uknoez no övöl. — kişar* 'das Haus ist voller Leute, es hat (aber) weder eine Tür, noch ein Fenster. — Die Gurke' (34), J. *vumî övöu* 'wir haben kein Wasser' (89).

Komi: V. *važen etik stariklen velema zev diş i gorş kan* 'es hatte einmal ein Mann eine sehr faule und gefräßige Katze' (WICHMANN: MSFOu. XXXVIII, 51), V. *jomalen em kuim niv* 'Joma hat drei Töchter' (108), P. *rutşlen veli ji-tşom, a ketşlen pel-tşom* 'der Fuchs hatte eine Eishütte, der Hase aber eine Bretterhütte' (113), V. *nalen niv ni pi abu* 'sie haben weder Tochter noch Sohn' (75), V. *şîlen loğ kujim-şo şajt* 'er hat dreihundert Rubel' (85), V. *jomalen piis abu i velema* 'die Joma aber hatte gar keinen Sohn' (24) V. *meam em muşik* 'ich habe einen Mann' (51), *menam kureg em* 'ich habe ein Huhn' (58), V. *menam peden-tşajs abu* 'ich habe kein Melkeimer' (47) L. *tişan veljasîd una-e?* 'habt ihr viele Pferde?' (140), L. *kimîn tişan meşkis* 'wie viele Kühe habt ihr?' (140), L. *şojîşîd una?* 'habt ihr viele Esser?' (139); — *gid tir iş, böziş-nö öti* 'der Stall ist voll von Schafen, aber nur ein Schwanz' (LITKIN 36), *kiş, kiş pu, da jîliş abu* 'hosszú, hosszú fa, de nincs csúcsa' (UF. 86), *ez-ömöj-nö vöv tenad şogîd* 'hattest du nicht Sorge' (LITKIN 42), *şinmid-kö abu, on vetlölî* 'wenn du keine Augen hast, so kannst du nicht gehen' (LITKIN 33).

A török-tatár nyelvekben is genitivusszal fejezik ki a birtokos dativust.

Csuvas: vP. *për starîgen viş îvel pölne* 'volt egy öreg embernek három fia' (MÉSZÁROS, Csuvas Népkölt. Gyűjt. II, 377), vP. *hozâ pörenne çolarâ, önen âreme pölne, pârê ûle pölne* 'élt [egy] városban [egy] gazda, volt neki felesége, volt egy fia' (260), aÜ. *elak për şînnen âbza-bebza pulman* 'régén egy embernek nem volt gyermeke' (292), aT. *vel tşébbzêçen teŗri şuk* 'annak a virágnak feje nincsen' (175).

Oszmán-török: *bir padişahen bir kèze varmêş* 'egy padisahnak volt egy leánya' (KÚNOS, Oszm.-tör. Népkölt. Gyűjt. I, 52), *bu bazirgjanyn okadar çok maly varmyş-ki hesabini kimse bilmezmiş* 'dieser Kaufmann besass eine solche Masse von Vermögen, dass keiner seine Grösse wusste' (KÚNOS, Materialien zur Kenntnis des rumelischen türkisch 13).

Kazáni-tatár: *nâştânêñ juq bájâşê* 'die Waare hat keinen Preis' (PAASONEN: KSz. III, 54), *gazaqnîñ juk çajlâşê* 'der Kosak hat keinen Kniff' (uo.), *âüäle ber keşenen öc uli bulyan* 'régente egy embernek három fia volt' (BÁLINT, Kazáni-tatár Nyelvtan 105), *nuşa keşenen iç ber nâştâse-dâ juk* 'a szegény embernek semmije sincs' (uo.), *anîn akcâsi bar, akilî juk* 'neki

pénze van, [de] esze nincs' (uo.), *beznen akčabiz juk* 'nekünk nincs pénzünk' (uo.); — *nejem bar?* 'mim van?' (uo.), *nejeges juk?* 'mitek nincs?' (uo.), *malibiz juk* 'vagyunkunk nincs' (uo.).

A m a g y a r b a n a -*nak*, -*nek* raggal fejezik ki a birtokos dativust. Pl. *apámnak szép háza van*. A -*nak*, -*nek* rag egyben a datívus ragja, eredetileg pedig, tudvalevőleg, latívusrag volt. Hogy a birtokos datívus itt is genitívusi értékű, bizonyítják az olyan esetek, amikor személyes névmás a birtokos, amely el is maradhat, mert a birtokon birtokos személyrag van, pl. *nekem sok könyvem van, megvan a könyvem, nincs meg a könyvem, van pénzetek? nincs pénzünk* (l. BEKE: JSFOu. XXX/11; KERTÉSZ: NyK. XLIII, 403).

Ezek után nyilvánvaló, hogy a manyisi és a chanti nyelvben a ragtalan birtokos nem lehet alany, hanem ragtalan genitívus, s az a körülmény, hogy a birtokos és a birtok egymástól más mondatrészekkel el lehet választva, arra vall, hogy egykor az obi-ugor nyelvekben is meg kellett lennie a finnugor -*n* genitívusragnak. Eltűnésének oka, hogy a latívusnak és a lokatívusnak a ragjával egybeesett.

BEKE ÖDÖN

Az északi-manyisi személyes névmások fejlődéstörténetéhez

A NyK. LVI. kötetében (45—8. l.) ismertettem az északi-manyisi személyes névmások ragozását, a mai paradigmákat összevettem MUNKÁCSI, ill. KANNISTO régi feljegyzéseivel, s rámutattam a mai és a régi paradigmák közötti eltérésekre. Minthogy jelzett értekezésem elejétől végig elsősorban leíró jellegű volt, mellőztem azoknak a következtetéseknek a levonását, amelyek az egybevetésből szinte önként adódtak. Alább ezt a feladatot kívánom elvégezni — tekintettel arra, hogy a jelzett összehasonlítás bizonyos általános nyelvészeti tanulságokkal jár. Minthogy fejtegetéseim feltételezik az északi-manyisi személyes névmások egykori és mai ragozásának ismeretét, itt is közlöm egyrészt az irodalmi nyelvi ragozási paradigmákat (irod.), másrészt a kérdéses névmásoknak MUNKÁCSI és KANNISTO feljegyezte esetalakjait (É., ill. Szó.) meg saját feljegyzéseimet (Szi.). MUNKÁCSI „A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertette” (1894) c. munkája 13. lapján mutatja be az északi-manyisi személyes névmások ragozását. A KANNISTO feljegyezte szoszvai paradigmákat LIIMOLA közölte a Finnisch-Ugrische Forschungen XXVIII. kötetének 20—56. lapján. Én a személyes névmások ragozását 1952-ben jegyeztem le E. I. ROMBANGYEJEVA szigvai nyelvmester közlése szerint.¹

¹ Alább következő fejtegetéseim megjelentek németül az Ural-Altische Jahrbücher XXVIII. kötetének 246—51. lapján. Minthogy bizonyos akadályok miatt a szerkesztőségtől kefelevonatot nem kaptam (vö. 155. lap, jegyzet), cikkemben több sajtóhiba, sőt egy-két értelemzavaró hiba is benne maradt. Ezeket itt kijavítottam.

Egyes szám

1. személy

	Irod.	Szi.	É.	Szo.
Nom.	<i>am</i>	<i>am én</i>	<i>am</i>	<i>am</i>
Acc.	<i>анум</i>	<i>ān^{um}</i>	<i>ānēm</i>	<i>ān^{um}</i>
Lat.	<i>анумн</i>	<i>ān^{um}nn</i>	<i>ānēm(nē)</i>	<i>ān^{um}nn</i>
Elat.-abl.	<i>анумның</i>	<i>ān^{um}nnəl</i>	<i>ānēmnnəl</i>	<i>ān^{um}nəl</i>
Instr.-com.	<i>анумтыл</i>	<i>ān^{um}ntəl</i>

2. személy

	Irod.	Szi.	É.	Szo.
Nom.	<i>нанг</i>	<i>nan te</i>	<i>nan</i>	<i>nan</i>
Acc.	<i>нангын</i>	<i>nan^{en}</i>	<i>nanēn</i>	<i>nan^{en}</i>
Lat.	{ <i>нангын</i> <i>нангынн</i>	<i>nan^{en}nn</i>	<i>nanēn(nē)</i>	{ <i>nan^{en}</i> , <i>nan^{en}nn</i> (néh)
Elat.-abl.	<i>нангынның</i>	<i>nan^{en}nnəl</i>	<i>nanēnnəl</i>	<i>nan^{en}nnəl</i>
Instr.-com.	<i>нангынтыл</i>	<i>nan^{en}ntəl</i>

3. személy

	Irod.	Szi.	É.	Szo.
Nom.	<i>тав</i>	<i>ta ó</i>	<i>taw</i>	<i>tāβ</i>
Acc.	<i>таве</i>	<i>ta^{βe}</i>	<i>tawā</i>	{ <i>tā^{βe}</i> <i>tā^{βe}</i> (Vd. 223)
Lat.	<i>тавен</i>	<i>ta^{βe}nn</i>	<i>tawānn</i>	<i>tāβenn</i>
Elat.-abl.	<i>тавенның</i>	<i>ta^{βe}nnəl</i>	<i>tawānnəl</i>	<i>tāβennəl</i>
Instr.-com.	<i>тавентыл</i>	<i>ta^{βe}ntəl</i>

Kettős szám

1. személy

	Irod.	Szi.	É.	Szo.
Nom.	<i>мен</i>	<i>mèn mi ketten</i>	<i>mèn</i>	<i>mēn</i>
Acc.	<i>мен(а)мен</i>	<i>mènmen</i>	<i>mèné^{mèn}</i>	<i>mēn(a)mēn</i>
Lat.	<i>менамен(н)</i>	<i>mènmeⁿⁿ</i>	<i>mèné^{mèn}(nē)</i>	<i>mēn(a)mēn</i>
Elat.-abl.	<i>мен(а)менның</i>	<i>mènmennəl</i>	<i>mèné^{mèn}nəl</i>	<i>mēn(a)mēnⁿ</i>
Instr.-com.	<i>мен(а)ментыл</i>	<i>mènmentəl</i>

2. személy

	Irod.	Szi.	É.	Szo.
Nom.	<i>нэн</i>	<i>nèn ti ketten</i>	<i>nèn</i>	<i>nēn</i>
Acc.	<i>нэнан</i>	<i>nènan</i>	<i>nēnēn</i>	<i>nēnān</i>
Lat.	<i>нэнан(н)</i>	<i>nènanⁿⁿ</i>	<i>nēnēn(nē)</i>	<i>nēnān</i>
Elat.-abl.	<i>нэнанныл</i>	<i>nènannəl</i>	<i>nēnēnnəl</i>	<i>nēnānⁿ</i>
Instr.-com.	<i>нэнантыл</i>	<i>nènantəl</i>

3. személy

Nom.	тэн	tēn	ők ketten	tēn	tēn
Acc.	тэн(а)тэн	tēnten		tēntēn	tēnat ^e ēn
Lat.	тэнатэн(н)	tēntēn	n	tēntēn(nē)	tēnat ^e ēn
Elat.-abl.	тэн(а)тэнныл	tēntēnnīl		tēntēnnēl	tēnat ^e ēñ _l
Instr.-com.	тэн(а)тэнтыл	tēntēntīl	

T ö b b e s s z á m

1. személy

	Irod.	Szi.	É.	Szo.
Nom.	ман	mān mi	man	mān
Acc.	манав	mānaβ ^c	{ manauw manūw	mānaβ
Lat.	манавн	mānaβn	manauw	mānaβn
Elat.-abl.	манавныл	mānaβñīl	manauñēl	mānaβl
Instr.-com.	манавтыл	mānaβ ^c tīl

2. személy

Nom.	нан	nān ti	nan	nān
Acc.	нанан	nānan	nanān	nānān
Lat.	нанан(н)	nānan n	nanān(nē)	nānān
Elat.-abl.	нананныл	nānannīl	nanānnēl	nānāñ _l
Instr.-com.	нанантыл	nānantiīl

3. személy

Nom.	тан	tān ²	ők	tan	tān
Acc.	тананыл	tāna _l		tanānl	tānāñ _l
Lat.	тананылн	tānanēln		tanānēlnē	tānāñ _l
Elat.-abl.	тананылыл	tānanīlnīl		tanānēlnēl	tānāñ _l
Instr.-com.	тананылтыл	tānnīlt	

Ha a fenti paradigmákat összehasonlítjuk egymással, a régi feljegyzések és a mai formák között bizonyos eltéréseket figyelhetünk meg, amelyek az északi-manyisi nyelvjárások hang- és alaktana szempontjából sem érdektelenek, s emellett alkalmasak a személyes névmások fejlődésében megmutatózó egyes általános tendenciák megvilágítására.

1. Amíg a szoszvai nyelvjárásban KANNISTO tanulmányútja idején a puszta *-l* régi ablativusraggal alkotott ablativusok voltak járatosak, addig a mai szigvai nyelvjárásban meg az irodalmi nyelvben olyan elativus-ablativus alakok használatosak, amelyek — éppúgy, mint a MUNKÁCSITÓL feljegyzett északi-manyisi alakok — a főnévragozásból ismert testesebb és kétségtelenül újabb keletkezésű *-nəl*, *-nīl* raggal vannak alakítva, pl. Szi. *ān^umnəl* (~ É. *ānēmnnēl*, de Szo. *ān^uməl*); Szi. *mānaβñīl* (~ É. *manauñēl*, de Szo. *mānaβl*).

² Mondatban *tan* is előfordult.

2. Mind a szigvai nyelvjárásban, mind pedig az irodalmi nyelvben a személyes névmások paradigmájához hozzátartozik egy olyan eset is: az instrumentalis-comitativus, amely MUNKÁCSI és KANNISTO tanulmányútja idején csak a főnevek ragozásában volt ismert.

3. Amíg a szoszvai nyelvjárásban a személyes névmások bizonyos alakjainak nemcsak accusativusi, hanem lativusi (sőt a tbsz. 3. személyben még elativus-ablativusi) funkciójuk is volt, addig a szigvai nyelvjárás az accusativust és a lativust (meg az elativus-ablativust) pontosan megkülönbözteti egymástól, tehát minden szóban forgó esetalaknak csak egy funkciója van, pl. Szo. *ná'ηη* (acc., de néha lativus. is) ~ Szi. acc. *na'ηηn*, lat. *na'ηηnn*; Szo. acc. és lat. *meēn(a)meēn* ~ Szi. acc. *mēnmen*, lat. *mēnme.nn*; Szo. acc.-lat. *neēnān* ~ Szi. acc. *nēnan*, lat. *nēna.nn*; Szo. acc.-lat. *tēnateēn* ~ Szi. acc. *tēnten*, lat. *tēnte.nn*; Szo. acc.-lat. *nānān* ~ Szi. acc. *nānan*, lat. *nāna.nn*; Szo. acc.-lat., elat.-abl. *tānān.nl* ~ Szi. acc. *tāna.nl*, lat. *tānanōln*, elat.-abl. *tānanōlnl*, il. *tānāl*.

A szigvai accusativusok és lativusok közti különbség abban van, hogy az accusativusi alakok csak a megfelelő birtokos személyragot, a lativusi alakok azonban a lativusragot is tartalmazzák. A *tānanōlnl* elat.-abl. tartalmazza mind a *-nl* birtokos személyragot, mind pedig a *-nl* esetragot, viszont a rövidebb alak: *tānāl* csak az esetragot foglalja magában. A legtöbb szigvai alak pontos megfelelője nem a szoszvai nyelvjárásban, hanem az északnak nevezett nyelvjárásban a MUNKÁCSITÓL feljegyzett alakok között van meg. Ennek az a magyarázata, hogy MUNKÁCSI feljegyzéseinek egy része épp a Szigva vidékéről való (vö. Budapesti Szemle 1889 : 403), KANNISTO viszont főleg a Szoszva mentén végezte gyűjtő munkáját, s a Szigva vidékén csak statisztikai adatokat jegyzett fel. Az accusativusokkal egyalakú kettős számú 2. és 3. személyű meg többes számú 2. személyű lativusokat LIIMOLA (FUF. XXVIII, 38) úgy magyarázza, hogy bennük az *-n* birtokos személyrag és az *-n* esetrag egy *n*-né olvadt össze, s a lativus meg az accusativus ennek következtében vált egyformává az említett személyekben. Eszerint a szigvai lativusokat, amelyek különböznek az accusativusoktól, mert nemcsak az *-n* birt. személyragot, hanem az *-n* lativusragot is tartalmazzák, a szoszvai alakoknál eredetibbeknek tarthatjuk, vagy pedig fel kell tennünk, hogy az $n + n \gg n$ hangváltozás után az *-n* lativusragot megegyeszer hozzájuk függesztették a lativusi funkció alaki hangsúlyozása céljából (LIIMOLA felteszi, hogy a felső-lozvai nyelvjárásban több esetben ilyen folyamat ment végbe, vö. FUF. XXVIII, 38). A Szi. egysz. 2. személyű *na'ηηnn* a LIIMOLÁTÓL (i. h. 31—2) a Szo. *ná'ηη* előzményéül kikövetkeztetett eredetibb alaknak felel meg, amelyben az *-n* végződés LIIMOLA szerint *-nan*-ból vonódott össze, s az első *n* birtokos személyrag, a második *n* pedig lativusrag. A Szi. ktsz. 1. sz. *mēnme.nn* bizonyára ugyanúgy magyarázandó, mint a ktsz. 3. sz. — A Szo. tbsz. 3. sz. -ű *tānān.nl* LIIMOLA (id. h.) szerint eredetileg accusativus, amely csak másodlagosan vett fel lativusi funkciót. A megfelelő Szi. *tānanōln* — éppúgy, mint az É. *tanānēlnē* — eredeti lativusi alak, amelyben a birt. személyrag után a lativusrag is megvan.

4. A Szi. egysz. 2. személyű elat.-abl. *na'ηēnnl* (~ É. *na'ēnnēlnl*) is különbözik a megfelelő szoszvai alaktól: *ná'ηēnl*. LIIMOLA elgondolása szerint (i. h.) a szoszvai alak is eredetileg két *n*-t tartalmazott: a birt. személyrag *n*-jét és az elativus-abl. rag *n*-jét, de később $n + n \gg n$ hangváltozás ment végbe benne. Eszerint az É. és a Szi. elat.-ablativusokat eredetibb alakok-

nak tekinthetjük, amelyekben a LIIMOLÁTól feltett hangváltozás még nem ment végbe.

Ha ezek után a fenti megállapításokat összevetjük olyan megállapításokkal, amelyek más nyelvek személyes névmásainak a fejlődéséről adnak számot, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a szigvai személyes névmások fejlődésében ugyanazok a tendenciák mutatkoznak meg, mint sok más nyelvben.

Az 1. és a 2. pontban mondottakból az világlik ki, hogy a személyes névmások ragozására hatással volt a főnévragozás. Effélet pl. a permi nyelvekben is tapasztalunk. Az 1. és a 2. személyű udmurt személyes névmás: *mon* 'én', *ton* 'te' a tőmagánhangzó megváltoztatásával, tehát olyan módon alakítja tbsz. nominativusát, amely a főnevek ragozásában ismeretlen: *mi* 'mi', *ti* 'ti'; de a *so* 'az; ő' névmás többes száma *sojsoj*-stb. 'ők', tehát egy olyan alak, amely ugyanazon *-jsoj* többes jellel van alakítva, amely a főnevek többes számának a képzésére szolgál (vö. ZSIRAI: Melich-émlékkönyv 490). A komi *sija*, *sija*, *sija*, *si* 'ő' tbsz. nominativusául a legtöbb nyelvjárásban egy egészen más névmástó: *ne* (*naja*, *naje* stb.) 'ők' szolgál, a luzai nyelvjárásban azonban a tbsz. nom. *sija**jas*, amely a főnevek ragozásában használatos *-jas* többes jellel van képezve. Bizonyára a főnévragozás hatásának köszönheti létét a *mijanli* stb. ablativusi alak is, mert az I. és az AV. *mijan* alakban a *-li* végződés nincs meg, és jelenlétét az udm. (*milem* mellett használatos) *milemli* alakban is másodlagos fejlődés eredményének kell tekintenünk. A permi nyelvekben még több ilyen másodlagos névmási alakot is kimutatott UOTILA (NyK. L, 464—76), a magyarban és más nyelvekben pedig ZSIRAI (i. h.). A görögben az egysz. 1. személyű névmás accusativusa *ἐμέ*, *με*, de a kyproszi nyelvjárásban a feliratokban és a papyrusokon *μεν*, ill. *ἐμέν* alakokkal találkozunk. Ezekbe az *-ν* accusativusrag a főnévragozásból került át, vö. SZIDAROVSKY, A görög és latin nyelv hang- és alaktana 297.

De a főnevek nemcsak oly módon gyakorolnak hatást a személyes névmásokra, hogy az utóbbiak paradigmájában egyes esetalakok hangalakjának módosulását idézik elő. Jól ismert az a jelenség is, hogy az egyes finnugor nyelvek nyelvtanírói a névmási paradigmákban újabban több esetet szerepeltetnek, mint amennyi megelőzően ismert volt. Ezek az új esetek (nem könnyű megállapítani, hogy a beszélt nyelvben mennyire használatosak), nyilvánvalóan a főnévragozás hatására keletkeztek. VÉRTES EDIT (Az osztják személynévmások, 33—5) a chanti nyelvjárásokra vonatkozólag tesz olyan észrevételt, hogy bennük a névmásoknak új esetei fejlődtek ki. Abban a nyelv-tani vázlatban, amely WICHMANN udmurt (votják) chrestomathiájának második kiadásában 1954-ben jelent meg FUCHS DÁVID tollából, a szerző a személyes névmások paradigmájában sem caritivusról, sem pedig adverbialisról nem tesz említést, egy viszonylag új udmurt—orosz szótár (Moszkva, 1948) megfelelő részében azonban PEREVOSCSIKOV nemcsak egy *-tek* végű ЛИШИТЕЛЬНЫЙ nevű esetet (tehát caritivust), hanem egy *-ja* ragos наречный nevű esetet (azaz adverbialist) is beiktat a személyes névmások paradigmájába. РОТАРКИН és ИМЖАРЕКОВ moksa—orosz szótárában (Moszkva, 1949)—pedig mind a személyes névmások, mind pedig a főnevek ragozásában találunk olyan eseteket, amelyek a régiebb nyelv-tanokban nem fordulnak elő.

Ha mármost a 3. pontban említett nyelvi tények vizsgálatára térünk rá, arra a következtetésre jutunk, hogy bennük a világosabb nyelvi kifejezésre való törekvés érvényesül. Ez úgy mutatkozik meg, hogy a nyelv egy-

egy, két funkciójú esetalak helyett két eltérő hangalakú, egy-egy funkciójú esetalakot formál és vesz használatba. Ugyanezen tendencia nagyon világosan megmutatkozik ugyanilyen módon majdnem valamennyi finnugor nyelvben. Ismeretes, hogy a finnugor alapnyelvben csak egészen kisszámú kázussal számolhatunk, viszont a legtöbb mai finnugor nyelvben meglepően nagy a kázusok száma. Ez a körülmény azzal magyarázható, hogy az egyes finnugor nyelvek (illetőleg közös előzményeik) a világosság kedvéért olyan viszonylatok kifejezésére, amelyek korábban csupán egynéhány sok értelmű kázus segítségével voltak kifejezhetők, több — hangalakjukban különbözős ugyanakkor kevesebb, de határozottabb funkciójú — kázust hoztak létre. Amint már többen rámutattak, ez a folyamat a magyar nyelvben haladt legmesszebbre. Itt ugyanis a főnevek paradigmája nem kevesebb, mint 24 kázusból áll, amelyeknek nagy többsége csak a magyar nyelv különélete folyamán a történeti korban fejlődött ki. De nem messze maradnak a magyar mögött a permi nyelvek és a finn sem. A komiban ui. UOTILA szerint 18, az udmurtban FUCHS szerint 17, a finnben pedig SZINNYEI szerint 16 kázus van.

A nyelvi kifejezés nagyobb világosságára való törekvésnek ismert jele az elemisméltés meg az eltérő hangalakú, de azonos vagy hasonló funkciójú elemek halmozása. Talán ezzel magyarázandó pl. a magyar népnyelvi *őtet* és *asztat*, *eztet* keletkezése, amelyben az *ő*, ill. *az*, *ez* névmáshoz a *-t* accusativusrag kétszer járult hozzá. Ide tartoznak azok a határozószók is, amelyekben két, hasonló funkciójú kázusrag csatlakozott a tőhöz, pl. *kívülről* (*-l* ablativusrag + *-ről* delativusrag), *előlem* (*-é* lativusrag + *-be* illativusrag) stb. Érdekesek az olyan régi, ill. népnyelvi alakok is, mint *nálamnál* és *tőlemtől*. Mind a *nálam*, mind pedig a *tőlem* használatosak voltak, ill. használatosak ma is középfok mellett casus comparationisként is. Hogy az utóbbi funkció hordozói a lokális funkció hordozóitól megkülönböztethetők legyenek, az összehasonlító funkció ellátására külön alakok fejlődtek — úgy, hogy a lokális funkciójú *nálam* és *tőlem* alakokhoz hozzájárult a *-nál*, ill. a *-től* rag, jöllehet ugyanezen *nál-* és *től-* már a tőszótagban is megvolt. Hasonlóan alakult a népnyelvi comitativus-sociativus *velemmel*. Efféle példákat bizonyára sok nyelvből és nagy számban lehetne találni.

Végül a 4. pontban említett tények arra mutatnak, hogy az északi-manyasi nyelvjárássterület már MUNKÁCSI, ill. KANNISTO tanulmányútja idején sem igen lehetett egységes, hanem határain belül helyi nyelvjárások voltak, amelyek ha nem is lényegesen, de némely tekintetben mégis eltértek egymástól. A különbségek — legalábbis részben — valószínűleg mind máig megőrződtek (sőt a régi eltérésekhez még újak is fejlődhettek). Például olyan elativus-ablativusi alakokat, mint *ánumel* és *mānaβl*, amelyek csak az ősrégi ablativusragot, a pusztá *l*-t tartalmazzák, csak KANNISTO jegyezte fel 1905—6 táján. Velük szemben az olyan elativus-ablativusok, mint *É. ānēmnel* és *manaūnel*, amelyek az összetett és ennél fogva későbbi keletkezésű *-nel* elativus-ablativusragot tartalmazták, MUNKÁCSI feljegyzéseiben egyeduralkodók. Az „északi” alakok tovább élnek a szigvai nyelvjárásban és az irodalmi nyelvben, de alig hihető, hogy a régibb típusú szoszvai elativus-ablativus a szoszvai nyelvjárássterületen már teljesen kiveszett volna. KANNISTO tanulmányútja idején — úgy látszik — ez annyira elterjedt volt és a nyelvhasználatban oly mély gyökerei voltak, hogy legalábbis szórványos előfordulását az idősebb nemzedék nyelvében bizvást feltehetjük. Egykori, de egyszersmind talán mai helyi nyelvjárási eltérésekre utal továbbá a személyes névmások

körében az a körülmény is, hogy az utolsó szótag magánhangzója a szoszvai nyelvjárásban több esetben hosszú, az „északi” és a szigvai nyelvjárásban viszont rövid.

Hasonló jelenségek, amelyek a szoszvai nyelvjáráson belül helyi nyelvjárési sajátosságok meglétére mutatnak, nemcsak a névmások ragozásában, hanem az alaktan más területein és a hangtanban is kimutathatók.

LAKÓ GYÖRGY

Mutatvány a komi nyelv felső-vicsegdai nyelvjárásából

1957 őszén a Szovjetunióban tett négyhetes tanulmányutamon Moszkvában alkalmam volt megismerkedni néhány ott tanuló komi aspiránssal. Közülük a 29 éves Jevgenyij Szemjonovics Gulajajev nyelvét tanulmányoztam. Nyelvmesterem a felső-vicsegdai Деревянск (komi nyelven: *derevannei*) faluban született. Annak ellenére, hogy 13 évig szülőfalujától távol végezte tanulmányait, nyelvében megőrződtek nyelvjárásának fő sajátosságai.

A nyelvjárás jellemző vonásai a következők:

1. A hangsúly általában az első szótagra esik.

2. Az *l* hang viselkedése szempontjából a közép-vicsegdai (*siktjvkar* környéki) nyelvjárással mutat egyezést: szóvégen és mássalhangzó előtt *l* helyett *v* van.

3. A veláris *e* és *i* csak első szótagban fordul elő; nem-első szótagban helyettük hátrább képzett *e*, *i* használatos. Egyes esetekben a mellékhangsúlyos harmadik szótagban is *i*-t hallottam: *arja-vi.vnas* 'összel', *mu'ked-di:rji* 'néha'.

4. Vegyes hangrendű szavakban első szótagbeli veláris magánhangzó után palatális *i* helyett hátrább képzett *i* van. (Ezt a jelenséget az *e* hangnál nem észleltem, mivel vegyes hangrendű szavakban palatális *e* az első szótagnál hátrább nagyon ritkán fordul elő.) Ilyenek: *veli* 'voltam', *ekti* 'gyűjtöttem', *kiöli* 'hallottam', *munim* 'mentünk', *pozijli* 'megijedtem', *mu'ked-dérji* 'néha'. Jécsített mássalhangzó után néha palatális *i*-t hallottam: *mededti'si* 'elindultam'. Palatális *i* és *e* csak palatális hangrendű szavakban (*seki* 'akkor', *peš'er* 'nyírfahéjból készült hátizsák') és vegyes hangrendű szavak első szótagjában (*vi'ted* 'ötödik', *ešša* 'aztán') fordul elő.

A felső-vicsegdai nyelvjárás eme fonetikai sajátossága hasonlít a magánhangzó-illeszkedés jelenségéhez. A magánhangzó illeszkedés a lappon és a permi nyelveken kívül minden finnugor nyelvben megvan, tehát feltehető, hogy a fgr. alapnyelvben is megvolt. Talán a fent tárgyalt felső-vicsegdai hangtani sajátosságban is a finnugor alapnyelvi magánhangzó-illeszkedés nyomait kereshetjük. Az is lehetséges azonban, hogy az itt bemutatott illeszkedésszerű jelenség újabbkori fejlemény. Későbbi, több anyagon végzett kutatásnak kell eldöntenie, hogy melyik feltevés helyes.

Szövegek

1.

eti vevləm tor. ki dži me povžili?

1. *me veli i tšet-na, vited klassin veli veledtša. menim zev okota veli kajlini vere tšak votni. seki me kivli, mi j petema jeldeg, zev una. lun nin veli, sor nin veli. i me eg addži aslim jortjases vere munnı i lovi kajni vere etnamli. bošti tšuman da pešter, a koske ešedi purtes. purtesse a tšim i vurti ku tšikiš. pervoise veli zev lešid. me muni jered, milk vjoti. vere džiš pervoise veli ilin-na. ešša piri vere. veli ar. pujas vilis korjıs veli gilalema nin. veli zev len i men lovi šuštəm, no me vek muni vo dže.*

2. *med-berin vouıs se tšəm mesta, kenı veli jeldeg. me stavse ekti, no peštere i tir. lovi munnı vo dže vere pide. vudži džolanik jol i sešša ki dža ras, ku tšəm-ke tila (važen velema tila). ešša so mi j addži: tui bokas stav ko džw-kot-karjıs puzvtema, žugedema, paš-vartema. taiš ki dži addži važ sis-mirjas, kodjas sidž-že veli perlašemaes mu-vilas. me povži-kod. ket i džola-na veli, kivli nin, mi ošjas radjeiteni lukjısnı ko džw-kot-kar pijin, a sidž-že važ sis-kolodajasiš korsni pu tšejjases. vo dže muništi da ješše eti tor addži: stav ežase kod-ke kulema, parsalema. tidale: vettedlema oš da korsema sojan. kok-tujjasıs da giž-tujjasıs velini dži-k-na vilis. menim ez lo lešid. bergedži i dumajta: tšaknas i stavnas, a me lettša gortz. muna nežjeviken da et-medarla dorz vi dzedli vla.*

3. *ešša kili beris una vevlis korskem da kok-ši. kežišti ne-una tui-boke, med mene oz talavni. zev i džid eden naje skatšitısni me dinti. me zev jona povži i dumajta: tidale, vevjaste suvede oš, a naje pišjeni. sidž-že dumajta: menam kokjas abu se tšəm teribeš, ku tšəm vevjaslen. dumajta, mene oškid suvedas. a me tedi, mi taje ver-tujisked orttšen em paskid telega-tui. sija tuje džiš, me dumis, veli verš džin. og ted, dir-e koterti taje tuje džiš, no regid me lovi taje tui-vilas. as-vile vi dzedli i addža: deremei kosqšema kujimlati, purtei purtesnas i stavnas (v. stavnas) vošema, pešter-kevjei, etıis orema. me veli rad, ket i koterti rasked i voštiši mi-j-šure, no mini oškis. pom.*

1.

Egy megtörtént (tkp. volt) dolog. Hogyan ijedtem meg?

1. Még kicsiny voltam, az ötödik osztályban tanultam. Nekem nagy kedvem volt elmenni az erdőbe gombát szedni. Akkor hallottam, hogy őzgomba termett, nagyon sok. Már nappal volt, már késő volt. És én nem láttam a társaimat az erdőbe menni, és egyedül kellett az erdőbe mennem. Vettem a nyírfaháncs-kosarat és a nyírfahéj-hátizsákot, a derekamra pedig törtköt akasztottam. A törtkötöt magam yarrtam bőrből. Eleinte nagyon kellemes volt. Átmentem [egy] elkerített veteményeskerten, [egy] dombon. Az erdőig eleinte még messze volt. Aztán bementem az erdőbe. Ősz volt. A fákról már hullott a levél. Nagyon csendes volt, és én nyugtalan lettem, de folyton előre mentem.

2. Végül olyan hely jött, ahol volt őzgomba. Összeszedtem valamennyit, de a nyírfahéj-hátizsákom nem telt meg. Tovább kellett menni mélyen az erdőbe. Egy kis folyócskán mentem át és aztán egy nyírfaerdőn, valamilyen irtásföldön (régén volt irtásföld). Aztán lám mit láttam: az út mellett az egész

hangyaboly feldúlva, széthányva, feltúrva. Ezenkívül régi korhadt fatuskókat is láttam, amelyek ugyanúgy a földre voltak dőlve. Kissé megijedtem. Bár még kicsiny voltam, hallottam már, hogy a medvék szeretnek turkálni a hangyabolyban, valamint régi korhadt fatönkökben rovarokat keresni. Kissé tovább mentem, és még egy dolgot láttam: az egész pázsitot valaki letépte, lekopasztotta. Látszik: medve járt [itt] és élelmet keresett. A lába nyomai és a körme nyomai még egészen újak voltak. Nekem nem volt [tkp. lett] kellemes. Megfordultam és gondolom: az ördögbe a gombával és mindennel, én azonban hazamegyek. Lassan haladok és mindenfelé figyelek.

3. Aztán hátulról sok ló prüszkölését és lábdobogását hallottam. Kissé az út oldalára tértem, hogy el ne tapossanak engem. Azok nagyon nagy irammal vágattak el mellettem. Én nagyon erősen megijedtem és gondolom: látszik, a lovakat medve üldözi, azok pedig menekülnek. Ugyanígy gondolom: az én lábaim nem olyan fürgék, mint a lovaké. [Azt] gondolom, engem a medve élér. Én azonban tudtam, hogy ezen erdei út mellett van egy széles szekérút. Addig az útig szerintem fél verszt volt. Nem tudom, [hogy] sokáig szaladtam-e eddig az útig, de hamarosan ezen az úton voltam (tkp. lettem). Magamra néztem, és látom: az ingem három helyen elszakadt, a törömet a törtokkal és mindennel [együtt] elveszítettem, a nyírfahéj-hátizsákóm szíja, az egyik leszakadt. Örültem, hogy bár szaladtam is az erdőn, és egyet-mást elveszítettem, de megmenekültem a medvétől. Vége.

Jegyzetek.¹ 1. *jeldeg* 'груздь'. Vö. WICHM.—UOT. 74: V., Sz., Pecs., L., Le. *jeldeg*, L. *ljedeg* 'груздь', Pfifferling (Agaricus piperatus)' (V., Sz., L., Le.), 'ein essbarer weisser Pilz' (Pecs.) | *šustem* 'жутко, не хорошо на душе'. Vö. Коми-русский словарь 1948, 218: *шустом* 'жутко'; *мным шустом* 'мне жутко'.

2. *tjla* 'пожога, новая пашня на месте леса'. Vö. WICHM.—UOT. 227: V., Sz., L., Ud. *tjla* 'Neubruch' | *puzwłema* 'перевернуто' | *žugedema* 'разбросано'. Vö. WICHM.—UOT. 361: V., Sz. *žugedni*, L. *žuge-dni*, I. *žugedni*, P. *žuge-tni* '(tr.) zerschlagen, zerbrechen, zerreißen, zertrümmern' | *paš-vartema* 'разворочено'. Vö. WICHM.—UOT. 319: V. *paš vartni* 'in kleine Stücke zerschlagen, zerschmettern' | *kulni* 'снять'. Vö. WICHM.—UOT. 126: Ud. *eža kulniš* 'Rasenstücke abnehmen' | *pašavni* 'обдирать, сдирать что-нибудь когтями, | *išaknas i stavnas* 'к чёрту этими грибами'.

3. *korskini* 'храпеть (о лошади, когда она чует опасность), фыркать' | *ed*: vö. Коми русский словарь 1948, 227: *öd* 'темп, скорость' | *skatšitni* < or. скакать | *mji-šure* 'кое-что, что попало'.

2.

eti vevlem tor. kiđzi me tiji pervojis utka?

1. *me veli seki a b j a t s e j i n. vetli settse* (v. *settsi*) *šoitšini. veli ar. samei veli lebe utka lun-vile. ritnas me dasti* (*lešedi*) *porok, pula, i vodž asivnas, remid-na veli, mededtsi eti ti dore, zila ti dore. zila tijs abjatsišan sizim vers sajn. muni tšas tšez. ti pomas viđzedli da eti utka abu. vo dže kuti munn*

¹ A jegyzetek orosz nyelvű magyarázatai, ha a forrás nincs megjelölve, nyelvmesteremtől valók.

tj peľen. og-na veli kuž šiteg vettedlini i utkajas menam kok-šiiš veli lebzeni me semin muked-dirji kvivlali nališ šporetšsemse.

2. *sessá voui tj pomlanis. addža: lebže staja tj veštivis. me lešedi ružje, okti kurekjas i vitšisa. sessá naje kutisni džik me vešti lebžini, bittje narešne. bittje naja tedisni, miš ta tšem kišišiš povni ninem (v. ninem). me sessá peždedi ružje, vi džeda vivlan: tššin, gumaga-torjas i utka-stajajš torjalis eti šed jokmil i uši sije jokmilš me saje. taje veli utka, pervoi menam utka. pešvivšis menam utkaid ještše šporetššišišis-na va-verkes vilas, a me dumaiti, miš sija kesje pišjini da pešvivšim ještše sili kišiš liji. a kiš nin pišjas? berinnas šojigen me tedmalš, miš eti dreb-tuš veškalema šelemas. pom.*

2.

Egy megtörtént (tkp. volt) dolog. Hogyan löttem először kacsát?

1. Én akkor *abjatszej*-ban voltam. Pihenni mentem oda. Ősz volt. Éppen délre repült a kacsá (tkp. repültek a kacsák). Este előkészítettem a lóport, a töltényt, és korán reggel, még félhomály volt, elindultam egy tóhoz, a zila-tóhoz. A zila-tó *abjatszej*-től hét versztre van. Egy óráig mentem. A tó végén körülnéztem, de egyetlen kacsá sem volt (tkp. sincs). Tovább kezdtem menni a tó mentén. Még nem tudtam zaj nélkül járni, és a kacsák a lábam zajára elrepültek. Én csak néha hallottam meg a szárnycsapkodásukat.

2. Aztán a tó végéhez érkeztem. Látom: egy csapat repül el a tó felett. Előkészítettem a fegyvert, felhúztam a kakasokat, és várakozom. Aztán azok éppen felettem kezdtek elrepülni, mintegy szándékosan. Szinte tudták, hogy ilyen vadásztól nincs mit félniük (tkp. félni semmi). Én aztán elsütöttem a fegyvert, és nézek felfelé: füst, papírdarabok, és a kacsacsapatból levált egy fekete csomó, és ez a csomó mögém esett le. Ez kacsá volt, az első kacsám. A kacsám hevesen csapott még egyet a szárnyával a víz felszínén, én pedig azt gondoltam, hogy el akar menekülni, és hevesen rálöttem még kétszer. De hogyan menekül már el? Később evés közben tudtam meg, hogy egy sörétszem a szívébe talált. Vége.

Jegyzetek. 1. *porok* < or. порох | *šporetššini* 'крыльями махать с шумом'

2. *staja* < or. стая | *narešne* < or. нарочно | *pešvivšim, pešvivšis* 'сгоряча' | *va-verkes* 'поверхность воды' | *dreb-tuš* 'дробинка'.

3.

ki dži mi kijim eti šir ?

1. *mi munim vokked tšeri kijni pižen, podolnikasni. podolnik sije kuž šert, ki tšše pisavlema una vugir: muked-dirji ovle kiž-komin vugir, vetiminedž. veli šede šir. arja-vjnas nin taje veli. medim kijni šir, kole korsni sam, lovja tšeri. mi vugrašim vokked i kijim goz-med keltši da peddazek (šin-pi). sessá mi le džim podolnik vae, džu džid jire. šormim. pemdš.*

2. *sessá lešedšim kijni. me pukš piž beže šinni (bežavni), a vok lešediš aźlas da kutis kattini podolnik-šures, vidlavni vugirjas. sessá šunis: kod-ke-pe em, derkjedle i lendžika-pe šin. sessá vouim sije vugiredž, ki tšše šedema šir a pemid-kod nin. vok etšid suiškis aźlasen da ez veškav, mediš suiškis, ežže*

(ez-ze). *sešša vi džeda-da, mortid suvtis piž-šere. šeništis etšid azlasen da bolsnitis vaas. lovi leñ. sešša žugil-piriš mortid šuyis menam: pišjis, min-te, etšis. ešša-pe ňe-kor og kut vojın tšeri kijni. pom.*

3.

Hogyan fogtunk egy csukát?

1. A testvéremmel elmentünk halászni csónakkal, *podolnik*-kal horgászni. A *podolnik* hosszú madzag, amelyre sok horog van erősítve; néha húsz-harminc horog van, ötvenig. Akadt [már] csuka. Már ősszel volt ez. Hogy csukát fogjunk, csalétket kell keresni, élő halat. A testvéremmel horgásztunk, és fogtunk néhány tokhalat és pirosszárnyú pontyot. Aztán a *podolnik*-ot a vízbe bocsátottuk, mély örvénybe. Késő lett (tkp. megkértünk). Besötétedett.

2. Ekkor hozzákészülödtünk halászni. Én a csónak farába ültem evezni (a csónak farában kormányozni), a testvérem pedig előkészítette a szigonyt, és elkezdte a *podolnik*-zsinórt magához húzni, a horgokat megnézni. Aztán [így] szólt: valami van, rángatja [a horgot], halkabban evez. Aztán addig a horogig jutottunk, amelyikre a csuka került. De már majdnem sötét volt (tkp. de már sötét-féle). A testvérem egyszer dőfött a szigonnyal, és nem találta el, másodszor dőfött, szintén nem. Aztán felfigyelek, az ember a csónak közepén megállt. A szigonnyal vágott egyszer, és nagy zajjal a vízbe csapott. Csend lett. Aztán az ember kedvetlenül mondta nekem: elmenekült, elszabadult; ezután sohasem fogok éjjel halászni. Vége.

Jegyzetek. 1. *podolnik* < or. продольник 'веревка съ удочками на поводкахъ, которой одинъ конецъ въ рукахъ рыбака, а другой, съ грузиломъ, на днѣ моря, на оттели' (B. Даль: Толковый словарь живого велико-русскаго языка. Петербургъ—Москва, 1912.) | *gor-med* 'несколько' | *keltši* 'севрюга'. Vö. WICHM.—Uot. 92: V., Sz., L., Ud., P. *keltši*, I. *keltši* 'Rotaue (Leuciscus rutilus)' (V., Ud., P., I.) 'särkikala yl. (pienet), kleiner Weissfisch überhaupt' (Sz., L.) | *peddazek* < or. подъязок.

2. *derkjedlini* 'дѣргать' | *žugil-piriš* 'грустно'.

RADANOVICS KÁROLY

A kötőszó nélküli összetett mondatok kérdéséről

MAJTYINSZKAJA K. cikke a kötőszó nélküli összetett mondatokról (NyK. LX, 113—8) olyan kérdésre mutat rá, melyet mindeddig nem méltattunk kellő figyelemre. A szerző vizsgálata azért jelentős, mert külön-telen, hogy „a magyarban a kötőszó nélküli mondatok többé-kevésbé különböznek a kötőszós összetett mondatoktól” (114). Ezzel a megállapítással teljesen egyetérthetünk. Vitatható azonban e megállapítás folytatása: „... [a kötőszó nélküli összetett mondatok — B. L.] külön nyelvtani kategóriát képeznek” (uo.).

Az alábbiakban MAJTYINSZKAJA egyes tételeiből kiindulva — velük részben vitázva — a kötőszó nélküli összetett mondatoknak nem nyelvtani, hanem stilisztikai vonatkozásaira szándékszómon elsősorban rámutatni.

A) I. MAJTYINSZKAJA szerint „még tartalmi szempontból sem minden mondatban engedhető meg a kötőszó használata” (114). Nem hinném, hogy a magyar nyelvben van má olyan összetett mondat, amelynek tagjai közé ne lehetne kötőszót illeszteni. (Más kérdés, és alább foglalkozom vele, hogy helyes-e, szükséges-e bizonyos esetekben a kötőszó használata.) A szerző által idézett mondatpéldákba is erőszakolás nélkül lehet kötőszót iktatni. Pl.: *(Hogy) ez csak kifogás, vallja bel!*, *Ne nézz rám, (hanem) süsd le szemed!*, *A kukorica gyönyörű (annyira, hogy) néhol három méteres száruk emelkednek az ég felé,* stb.

2. „Vannak olyan kötőszó nélküli összetett mondatok, amelyeknek a tartalma kétféle értelmezést is lehetővé tesz” — mondja MAJTYINSZKAJA (114). Igaz. De vajon nem áll-e fenn ugyanez a kettősség a kötőszavas mondatokra is? Íme néhány példa: *Hol harmónikáztak, hol pedig énekeltek.* (Kapcsolatos és ellentétes.) *A pince értékes felszerelése és a benne látható borkészlet nem állt arányban Bacsí panaszával, de a tiszthelyettes a sároslábú Bacsit szegény embernek hitte, és a világért se gyanakodott rá.* (Az utolsó két tagmondat kapcsolatos és következtető.) (Vö. továbbá a „Három mondat elemzése” körüli vitát: Nyr. LXXXII, 197—9.)

3. Efféle vitatható kérdések még akadnak MAJTYINSZKAJA cikkében. Lényegesebb azonban annak az alapszempontnak a vizsgálata, amelyen szerzőnk rendszerezése nyugszik. Szerinte az összetett mondatokat lehet „a tagmondatok egymáshoz való tartalmi viszonya alapján” vizsgálni (113). „De ezzel szemben van olyan módszer is — mondja —, amely nyelvtani kérdések megvilágításánál magából a nyelvtanból indul ki, s amely éppen ezért szerintünk sokkal következetesebb, sokkal «nyelvtanibb», mint az előbb említett módszer” (113). Ez az általános tétel érvényes lehet bizonyos vonatkozásokban — pl. az egykori logikai szemlélet egyoldalúságával szemben —, de a közlendő tartalomnak és a kifejezés formájának ez az elkülönítése s a kifejezés nyelvtani szerkezetének a tartalom fölé emelése éppen az összetett mondat vizsgálatában aligha szerencsés.

Úgy véljük, az ide sűrűsödő kérdések, amelyekből a kötőszó nélküli mondat szerkezetek szálaít akarjuk kibogozni, megkívánnak legalább egy futólagos elméleti alapvetést.

B) 1. Nyelvtanaink az összetett mondatot olyan nyelvi egységnek tekintik, amely két vagy több egyszerű mondat egybekapcsolásával jött létre. (Így pl. már DALLINGER J., *Az összetett mond. tana.* Pozsony 1880, 6; SIMONYI, *A m. nyelv* 1905, 471; BALASSA J., *A m. nyelv könyve* 415; KLEMM, *A mond.-tan elmélete* 118; Uő, *TörtMondt.* 404; TOMPA, *M. nyelvism.* 51; stb.) Ez a tétel azonban az összetett mondatnak csak bizonyos típusaira nézve érvényes. Máskor — s talán indokoltabban — azt kellene mondanunk, hogy a folyamatos élő beszéd nyelvi kifejezései összetett mondatokra, ezek egyszerű mondatokra bonthatók fel. (Lényegében erre utal TOMPA megjelölése is: i. h.)

A beszélő lelkében kialakuló szemléleti kép, a kifejezni szándékolt gondolattartalom ui. életünk sokrétű fejlődése folytán sokszor olyan bonyo-

lult, hogy a rendelkezésünkre álló grammatikai szerkezetek korlátozottsága miatt egy mondatban nem volna kifejezhető. Hogy a nyelvi megformálás, a gondolat hí megtestesítője, jól érthető tolmácsolója legyen, az eredetileg egységes tartalmat több részre, több mondatra kell bontanunk. (Az összetett mondatnak ilyen származtatása KLEMMNÉL is megtalálható, de csak az alárendelt összetett mondatokra vonatkoztatva. TörtMondt. 453. — A kérdés régebbi irodalmára nézve l. uo. 405, 455; újabban vö. SZABÓ D., A mai m. nyelv. Egyet. jegyz. 1955, 358; BENKŐ LÁSZLÓ, Mondattan III. Főisk. jegyz. 1956, 26.)

Az összetett mondat létrejöttében tehát közre játszhat a szintézis folyamata úgy, hogy két vagy több egyszerű mondatot egy mondatná fogunk össze, vagy az analízis úgy, hogy egy bonyolult egyszerű mondatos szerkezeti forma helyett a közlendő tartalmat több tagmondatná oldjuk fel. (Persze nemcsak tiszta analízis vagy szintézis útján, hanem a kettő keveredése által is jöhet létre összetett mondat. Vö. BÁRCZI, Bev. 90.) Szintézis útján általában mellérendeléses, analízissel pedig alárendeléses mondat szerkezet keletkezik. (Ez a megoszlás azonban nem szükségszerű. Szintézissel is alkothatunk alárendeléses szerkezetet. Vö. TEMESI—RÓNAI—VARGHA, Anyany. 288; viszont analízis is hozhat létre mellérendeléses összetett mondatot: *Sírva toporzékolt tehetetlen dühében* > *Sírt tehetetlenségében, toporzékolt dühében.*)

Bármilyen módon jöjjön létre, az összetett mondat — akárcsak más nyelvi jel — mindenkor lelki tartalmat fejez ki. Kialakulása tehát úgy és akkor történt meg, amikor a gondolkodás arra a fejlődési fokra jutott, hogy a szintézis, analízis imént említett műveleteit képes volt elvégezni, illetőleg amikor a közlési szükséglet ezeknek a műveleteknek az elvégzését megkövetelte. Hogy ez a magyar nyelv történeti fejlődésének melyik szakaszán, milyen kifejező eszközökkel és milyen sorrendben bukkant fel, ill. fejlődött ki, arra nézve különböző elméletek állíthatók fel, de a kérdést még megközeleltő pontossággal is nehezen lehet eldönteni. (Vö. BERRÁR J., MTörtMondt. 174, 142).

A fejlődés időbeli talajának ingatagságával szemben jóval biztosabb fogódzóink vannak a kialakulás egyes formáira, ill. fokozataira nézve. Az a tény, hogy közös finnugor kötőszavaink nincsenek, nem bizonyíték arra, hogy a finnugor alapnyelvben nem volt összetett mondat. De nyilvánvaló, hogy a fejlődés első lépcsőfoka a jelöletlen összetételű szerkezet volt (vö. BERRÁR, i. h.).

MAJTYINSZKAJA találóan utal arra — mai vonatkozásban is —, hogy a tagmondatok kapcsolására elsősorban fonetikai eszközök szolgálnak: az első tagmondat végén a hanglejtés jelzi a mondat be nem fejezett voltát és a következő mondatra való átmenetet (115). Bizonyos, hogy a hanglejtés az összetett mondat ősi eszközei közé tartozik (BERRÁR, i. m. 143). Mai vonatkozásban annál kevésbé utalhatunk a pusztán akusztikailag érzékelhető kifejező eszközökre. Hiszen a különböző igazoló példák az irodalmi, tehát már eleve írásos nyelvből valók MAJTYINSZKAJA cikkében is.

2. A történeti kialakulásnak, ill. az elméleti származtatásnak ebből a nagyon is vázlatos képéből számunkra — a mai magyar nyelv viszonylatában — az alábbi megállapítások nyújtanak útbaigazítást:

a) Az összetett mondat kifejezési formája lehet jelöletlen vagy jelölt. (Ez a megkülönböztetés csak a vizuálisan is érzékelhető jelölésre vonatkozik. Akusztikailag, hanglejtésbelileg jelöletlen összetett mondat a magyarban nincs.)

b) Az összetett mondat szerkezet jelölésének többféle módja van: α) kötőszó (egyszerű, páros, ismétlődő, halmazott); β) (alárendelés esetén) rámutatás (ez történhet utaló szóval: *Azt akarta, menjek vele*; tárgyas ragozású igealakokkal: *Látta szegény fecske, kutya van a kertbe*); γ) az említett kifejező eszközök variálása: *Annyit mondok, hogy ne tréfálj velem*; *Azt mondom, hogy ne tréfálj velem*; *Mondom, hogy ne tréfálj velem*; *Mondom, ne tréfálj velem*.

3. Az összetett mondat különböző kifejező jeleit kétségtelenül az a szükséglet hozta létre, hogy pontosabban, árnyaltabban lehessen érzékelteni az egyes tagmondatok közti viszonyt. Ebből következik, hogy a jelölhetlenség, valamint az egyszerű és többszörös jelölés — mai magyar nyelvi vonatkozásban — a szerkezeti (szintaktikai) viszony *i n t e n z i t á s á n* a különböző fokozatait alakítja ki. Vagyis a jelöletlen tagmondatok közt általában lazább az összefüggés, mint a jelöltek között. *Fogta a kalapját, elment*. — *Fogta a kalapját, és elment*; *Sok az eszkimó, kevés a foka*. — *Sok az eszkimó, de kevés a foka*.

Még szorosabbá teszi az összefüggést a páros (vagy ismétlődő) kötőszóval jelölt korrelatív szerkezet: (Hirdetjük a szocializmust, és meg is valósítjuk) — *Nemcsak hirdetjük a szocializmust, hanem meg is valósítjuk*. — (Megnyered az első pered, vagy elmarasztal a bíróság, mindenképpen fizetned kell). — *Akár megnyered az első pered, akár elmarasztal a bíróság, mindenképpen fizetned kell*.

Alárendelt szerkezetekben a különböző viszonyjelölők (kötőszó, rámutatások) tehetik szorosabbá a szintaktikai viszonyt: *Kívánom, éljete boldogan*; *Kívánom, hogy éljete boldogan*; *Azt kívánom, éljete boldogan*; *Azt kívánom, hogy éljete boldogan*.

Mindezek a nyelvtani szerkezeti formák természetesen csakis tartalmilag szorosabban összefüggő, egységet képező tagmondatok között érvényesülhetnek. A tartalmi összetartozás tehát elválaszthatatlan velejárója, pontosabban alapfeltétele a különböző szerkezeti formában megjelenő összetett mondatnak. Ez az elválaszthatatlan kapcsolat az összetett mondat tartalma és nyelvi kifejezési formája között mindenképpen fennálló és ható tényező, akár a tartalmi viszony, akár a nyelvtani szerkezet szemszögéből vizsgáljuk a mondatot.

4. Kérdés, vajon az összetett mondat szerkezet jelölt vagy jelöletlen volta magával vonja, ill. vonhatja-e a tagmondatok közti tartalmi vagy szintaktikai viszony minőségi megváltozását.

Az összetett mondat szerkezetek történeti kialakulásának átpillantása után erre a kérdésre határozott nemmel felelhetünk. A nyelvi jelrendszer alakulása — mint ismeretes — a gondolkodás fejlődésének függvénye (vö. SzNyK. 239). Ugyanazon lelki tartalom kifejezésére különböző nyelvi jelek használhatók fel, de ezek funkciója: a beszélő gondolatának pontos közvetítése a hallgató számára azonos marad. Másként: csakis azonos funkciójú, ill. értékű nyelvi jelek cserélhetők fel egymással a közlés tartalmának megváltozása nélkül. (*Ki korán kel, aranyat lel* = *A koránkelő aranyt lel*. — *Így se volt jó, úgy se volt jó, sehogyan se volt az jó, mindig csak a más babája volt a jó* = ... *mert mindig csak a más babája volt a jó*).

Nincs ellentétben e tétel érvényességével MAJTYINSZKAJÁNAK az a megállapítása sem, hogy „vannak olyan kötőszó nélküli mondatok, amelyeknek a tartalma kétféle értelmezést is lehetővé tesz ...” (114). Az összetett mondat (tartalmi viszony szerint felosztott) fajtái között nincs merev válasz-

fal nemcsak a mellérendelésen, ill. alárendelésen belül, hanem mellé- és alárendelés között sem. (MAJTYINSZKAJA a magyarázó és okhatározói mondatok összefüggésére utal [uo.]. — Vö. ezzel kapcsolatban: I. OK. IX, 356. De ugyanígy hivatkozhatnánk az ellentétes és megengedő, sőt a következő és következményes mondatok közti átmeneti jellegre is. Vö. BENKÓ, Mondt. III, 47; RÁCZ: PaisEml. 238).

Az ilyen, többféle értelmezést is megengedő összetett mondatok éppen iménti tételünket igazolják: az összetett mondatszerkezet jelölésével a beszélő a lazább, pontatlanabb tartalmi viszonyt igyekszik élesebben elhatárolni anélkül azonban, hogy a tagmondatok tartalmi vagy mondattani viszonyának minőségében változás következne be.

5. Ha már most az összetett mondat tagmondatai közti tartalmi és szintaktikai viszony minősége nem változik a jelölés meglétével vagy hiányával, akkor tisztáznunk kell végre, hogy van-e létjogosultsága a kötőszós vagy kötőszó nélküli mondat típusok megkülönböztetésének.

Az imént már láttuk, hogy a kétféle (kötőszós és kötőszó nélküli) szerkezeti forma nem minőségi, hanem fokozati különbséggel bír a szerkezeti összetartozás tekintetében. Ez pedig együtt jár a különböző szerkezeti formák kifejező értékének (expresszivitásának) változásával.

MAJTYINSZKAJA találóan mutat rá — és ebben a felismerésben látom cikkének legfőbb értékét —, hogy a kötőszó nélküli mondatokban „hangulatosabb, színesebb a kifejezőmód”, „A kötőszó nélküli kapcsolat továbbá alkalmasabb egytípusú (egynemű) tagmondatok összefűzésére, mint a kötőszós kapcsolat; pl. »Ez nagyon sós, amaz nagyon édes«... Lám mennyi hangulat, mennyi kifejezőképesség van az idézett mondatokban, kötőszók erőszakolt belevonása csak elszíntelenítené a mondatok tartalmát” (114).

Végeredményében tehát a kötőszó nélküli mondatokat úgy kell tekintenünk, mint amelyekben a tartalmi, szintaktikai összefüggés kifejezésének nyelvi jele: \emptyset . (Vö. pl. a harmadik személyű ragmorfémát a *várok, vársz, vár* jelrendszer kapcsolatában.) S ezt be kell iktatnunk a különböző árnyalatokat kifejező, de azonos funkciójú mondatviszony jelölők sorozatába. Pl. a szembeállítás fokozatait így árnyalhatjuk egy összetett mondatban — tartalmi változtatás nélkül:

a) *Sok az eszkimó, kevés a fóka.* (Az ellentét halvány, csaknem kapcsolatos viszonyra színtelenedik).

b) *Sok az eszkimó és kevés a fóka.* (Az *és* kötőszó ugyan hangsúlyozza a mondatok közötti összefüggést, fokozottabban felhív az egybevetésre, de mint általában kapcsolatos viszonyt jelölő kötőszó, enyhíti a szembeállítást).

c) *Sok az eszkimó, a fóka meg kevés.* (A *meg* is főleg kapcsolatos kötőszó lévén, az ellentét még mindig nincs kiélezve, de mert a *meg* a köznyelvben ritkábban használatos, s főképp mert nem a tagmondatok, hanem a két szóban forgó fogalom szembeállítására utal, az előzőnél intenzívebbé válik az ellentét).

d) *Sok az eszkimó, azonban a fóka (azonban) kevés.* (Az *azonban* kötőszót a szórend variálásával két árnyalatban is alkalmazhatjuk aszerint, hogy a két fogalomnak (*eszkimó, fóka*) vagy a teljes tagmondatoknak szembeállítását akarjuk-e hangsúlyozni.)

e) Hasonló a helyzet a ritkábban használt s így egy árnyalattal élesebben hangsúlyozó *viszont* kötőszóval.

f) További fokozást, az ellentét élesítését érhetjük el a nyomósító *ámde* vagy a megszorító *csakhoggy* beiktatásával stb. (Az ellentétes kötőszóknak ilyen árnyalati megkülönböztető szerepére nézve vö. FARKAS V., Ellentétes mondatok: MNy. LIV, 270—8).

C) Mindezek után helyénvaló, hogy megkíséreljük felsorakoztatni a kötőszó nélküli mondathasználat expresszivitásbeli, fokozati különbségének néhány válfaját:

1. Az egyik alapfajtára MAJTYINSZKAJA mutat rá az egytípusúnak (egyneműnek) nevezett tagmondatok csoportjával: (*Ez nagyon sós, amaz nagyon édes*). Ez a tiszta koordináció típusa: különálló teljes gondolatoknak egyszerű párhuzamba állítás által történő, asszociatív kapcsolata. (Vö. KLEMM, Mondt. elm. 118.)

*Csapát törtem, gallyat szedtem,
Ágát nyestem, utat leltem.* (Kalevala)

*Főtt kolbászunk mind elfogyott,
Fényes csizmánk is megkopott.* (József A.) 2

Az efféle mondatokban — főleg versben, közmondásban — a ritmikus párhuzam annyira egygé kovácsolja a tagmondatokat, hogy felesleges és zavaró volna mindenféle szerkezeti jel.

2. A tagmondatok közti ritmus szerepének hangsúlyozása mellett expresszivitás fokozó a kötőszó nélküliség akkor, ha a tagmondatok közti tartalmi viszony magától értetődő:

*Sok az eszkimó, kevés a foka.
A kutya ugat, a karaván halad.*

III. közömbös, lényegtelen:

*Megy a juhász számaron,
Földig ér a lába.* (M)¹

Kicsi nekünk ez a ház, kirugjuk az oldalát. (Táncrigmus)

*Másoknak az öregség semmi,
Mások meg tudnak öregedni.* (Ady)

3. Expresszivitásbeli többlet figyelhető meg az olyan mondatokban, melyekben a beszélő (író) — szándékosan vagy ösztönszerűen — nyitva hagyja, a hallgatóra, olvasóra bizza a mondatok közti viszony megállapítását:

Induljunk már haza, éjfél is elmúlt.

A kukorica gyönyörű, néhol háromméteres száruk emelkednek az ég felé. (M)

4. Ha az alárendelt szerkezetekben a mellékmondatot jobban kívánjuk nyomatékósítani, a főmondat elé hozzuk, s ilyenkor a kötőszó mellőzésével is fokozzuk a mellékmondat hangsúlyozását:

¹ Így jelzem a MAJTYINSZKAJÁTÓL átvett példákat.

Ez csak kifogás, vallja be. (M)

Szörnyű kemény keze van, érezte Zsiga. (M)

5. A határozott kijelentést, parancsolást tartalmazó mondatokban a rövideg is növeli az expresszivitást (ugyanígy más nyelvi jelekben is, pl. *várj és várjad!*). Ilyenkor tehát a kötőszó hiánya is fokozó értékű:

Mondom, udvaromban többé ne lássalak. (Arany)

Fogj neki, egy-kettőre kész légy!

6. Nem egy mondattípusban jelentős szerepet játszik a nyelvi ökonómia: az egy módon már jelölt viszony újabb, más fajta jelölésének feleslegessé válása:

Azt lehet mondani, semmi királynői nem volt ruházatában. (M)

Úgy elszaladt, észre sem vettem.

7. Ugyanerre az alapelvre, a már egyszer kifejezett viszony ismételt jelölésének mellőzésére vezethető vissza azoknak a mondatoknak a kötőszó nélkülsége (ill. az általuk kifejezett expresszív többlet), amelyeknek második tagjában egy utaló, rámutató névmás figyelmeztet a tagmondatok közti szorosabb tartalmi, ill. szintaktikai viszonyra:

Bernáthék disznaja gyerekkorában kiharapott egy darabot a felső ajkából, ez rútitotta el. (M)

Őn cudar játékot űzött velem évek óta, azt számon kérem. (M)

8. Ugyancsak a feleslegesség okán marad el a kötőszó, és válik expresszivebbé az olyan mondattípus is, amelyikben a tagmondatok közti azonos főmondatrész (rendszerint alany) utal a szorosabb összetartozásra:

Az öreg Bernáth méltányolta a tehetségét, odaadta Újhelyen asztalosinasnak. (M)

Szép csillag a honszeretet, gyönyörűségesen ragyog. (M)

9. Láttuk, hogy az összetett mondat szerkezeti viszonyát jelölheti a tárgyaz igerag is. Az ilyen igealakkal bíró főmondat után tehát csak fölösleges, expresszivitást csökkentő sallang volna a kötőszó:

Várta lázasan kóválygó fejjel, mi fog most következni. (M)

Hát találd ki, mért van itt most nálam Buttler gróf! (M)

10. Bonyolultabb típusok találhatók az átszövődés különböző formái között. Főleg az olyan átszövődött mondatokban nincs kötőszó, melyekben a főmondat beleékelődött a mellékmondatba:

Már meg a pipámat nem tudom, hol van.

Vagy éppenséggel a költői nyelvben:

Feketébb az éjnél, mondd, van-e szín. (A német elbeszélés mesterei. 1957, I, 431.)

Ez a felsorolás persze távolról sem teljes. Csupán néhány útjelző annak igazolására, hogy a kötőszós vagy kötőszó nélküli mondatok közt nem tartalmi és nem grammatikai, hanem stilisztikai értékkülönbség van. (NB.: A felsorolt példamondatokban megfigyelhető, hogy a kötőszó nélküliség nem önmagában, hanem számos más tényezővel összhangban válik az expresszivitás fokozásának eszközévé. Ilyenek pl. a ritmus, a műfaj, a szituáció és természetesen a tartalom. Semmiképpen sem tekinthető az expresszivitás fokozásának eszközéül a kötőszó hiánya egy ilyen című újságcikkben: „*Pandit asszony követelte: vegyék fel Kínát az ENSZ-be.*”)

BENKŐ LÁSZLÓ

Móva

1873 óta adatolható Szegedről, Bács, Csanád és Pest megyék területéről a 'kalákaszerűen végzett munka' jelentésű *móva* (Nyr. II, 92, XIV, 479, XXVII, 177, 413; MTsz. I, 1486; SzegSz. II, 169). Szegeden a *móva*-nak meglehetősen népes szócsaládja is van: *kukoricamóva*, *móvamunka*, *móvás*, *móvaul* (*móvájju*), *móváz*, *tollmóva* (SzegSz. I, 846, II, 170, 584).

KNIEZSA szerint a *móva* valószínűleg egy szerb-horvát **mъlva* (**muva*) 'beszéd, megbeszélés' átvétele. Ennek az egyeztetésnek azonban az a nehézsége, hogy ilyen szláv szó 'kaláka' jelentésben nem mutatható ki (SzlJsz. I, 695). KOVÁCS FERENC a szó szláv eredetében a felmerülő akadály ellenére sem kételkedik (NyK. LX, 262—3).

A *móva* valóban szláv eredetű: a szerb *móba* 'kérés; kaláka' (HASZ. VI, 910—1; VUK KARADŽIĆ⁴ 378) átvétele a szó utóbbi jelentésében. — Minthogy a magyar *móva* és a szerb *móba* egymással nyilvánvalóan néprajzi vonatkozásban is szervesen összefügg, érdemes felfigyelnünk a szerb *móba* kifejtő értelmezésére VUK KARADŽIĆ szótárában: „A szerbeknél az a szokás, hogy nyári ünnepnapokon (amikor a maguk dolgát nem végezhetik) a nagygazdákhöz járnak móvába, azaz ingyenes, csupán étellel-itallal viszonozott munkába. Móvamunkában többnyire aratni, olykor kaszálni, kukoricát kapálni, szénát gyűjteni, szilvát szedni, néha pedig fonni szoktak; ezért van az, hogy az aratóénekeket móvás-énekeknek is hívják. Móvába leginkább fiatal legények, leányok és menyecskék járnak, akik erre az alkalomra kiöltözködnek, felcicomázzák magukat, akárcsak húsvétkor vagy virágvasárnap, templomba vagy kolostorba menet. Aratás közben egész nap énekelnek, incselkednek, mókáznak és szórakoznak, vacsora után pedig táncolnak az éjszakába nyúlóan. Néhol, például a Szerémségben, a mezei munka végeztével a lányok kendőkből zászlókat csinálnak, és így vonulnak haza énekszóval, mint valami lakodalmas menet vagy katonaság. A gazda háza elé érve a zászlókat a földbe szúrják. A móvát általában olyankor rendezik, amikor nincsen böjt. A házigazdának úgy jól kell tartania a móvásokat

mintha csak a háziszent ünnepe volna. (Ezért is hívnak mívásokat csupán a nagygazdák; a szegényeknek nincs miből vendégeskedniük.) A mívába még a szomszéd falvakból is eljárnak a barátok, és mindegyik visz magával néhány legényt, leányt és menyecskét. Versengeni szoktak, melyikőjük menjen a mívába . . .” A szerb *móba* néprajzi irodalmából lásd még E. SCHNEEWEIS, Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten. Celje 1935, 246—8. Vö. a bácskai magyar móva leírásával, SAMU JÓZSEF: Nyr. XIV, 479.

A szerb *móba* a *móliti* 'kér' -*ba* képzős származékának, a *mólba* 'kérés, könyörgés, kérvény; (rég.) kaláka' főnévnek az alakváltozata (BERNEKER, EtWb. II, 65); 'kaláka' jelentésben ez a szó 1762 óta adathozható (M. A. RELKOVIC, Satir' iliti divji čovik. — Stari pisci hrvatski. Knjiga XXIII. Zagreb 1916, 20—3). A hangfejlődés menete: *mólba* > **mooba* > *móba*, vö. *stólni* 'asztal-; székes-' > **stooni* > *stóni*; *bólnik* 'beteg férfi' > **boonik* > *bónik* stb. (LESKIEN, SkrGr. 11, 78, 79, 282—3; BRABEC—HRASTE—ŽIVKOVIĆ, Gramatika² 25—6).

A magyar *móva* és a szerb *móba* egyeztetése azonban hangtani szempontból magyarázatra szorul. A magyarban ugyanis szabályosan *móba* alakot várnánk. Ilyen alakváltozatot fel is jegyezték 1902-ben a Baja melletti Pestszentistvánon 'hamvazószerda esti maskarás összejövetel' jelentésben (az Új Magyar Tájszótár gyűjtéséből). A *móba* ~ *móva* alakpárban jelentkező *b* ~ *v* kettősség pedig több más jövevényszavunkon is megfigyelhető, így pl. *dánguba* ~ *dángova* (SzeGsz. I, 272), *kocsorba* ~ *kocsorva* (KNIEZSA, SzlJsz. I, 271) stb. Ennek a jelenségnek az oka feltehetően abban keresendő, hogy a bilabiális ejtismódú *β* egyes nyelvjárásokban sokáig megőrződött, sőt itt-ott még ma is vannak nyomai (A magyar bilabiális *v* hang kérdése. MNyTK. 93. sz.; BÁRCZI, MHangtört.² 113, 127—9; BENKŐ, MNyjtört. 77—8).

KISS LAJOS